

ЦЕНТР
ЕКОНОМІЧНОЇ
СТРАТЕГІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ
ПОЛІТИКИ

ЯК ЗРОБИТИ УКРАЇНЦІВ МЕНШ ВРАЗЛИВИМИ ДО ПОПУЛІЗМУ?

ПІДГОТУВАЛИ:

Дарія Михайлишина, економіст ЦЕС,
Павло Ілляшенко, лектор, TalTech,
Дмитро Яблоновський, заступник директора ЦЕС

ДАТА:

4 вересня 2019 р.

ЗМІСТ

1. Головне	4
2. Що таке популізм і чому це проблема?	4
2.1. Огляд міжнародного досвіду	5
2.2. Причини виникнення популізму	6
3. Як ми оцінювали рівень підтримки популізму?	8
4. Рівень підтримки популістських політик	10
5. Хто найбільш вразливий до популізму?	11
6. Як боротися із вразливістю до популізму?	15
6.1. Як змінити думку людей	15
6.2. Хто саме змінює свою думку?	19
7. Резюме	23
Додаток 1. Дизайн опитування	25
Додаток 2. Аналіз підтримки популізму	26
Додаток 3. Аналіз зміни думки	27
Додаток 4. Використанні змінні	28

Центр економічної стратегії – незалежний центр досліджень державної політики. Завдання ЦЕС – підтримка реформ в Україні з метою досягнення стійкого економічного зростання країни. Центр робить внесок у розробку стратегії економічного зростання України, здійснює незалежний аналіз найбільш важливих аспектів державної політики, а також працює над посиленням громадської підтримки реформ. Заснований у травні 2015 року

Наші принципи:

- Економічна свобода (лібералізація, дерегуляція, приватизація)
- Вільна та чесна конкуренція
- Менша роль держави за підвищення її ефективності
- Інформаційна прозорість та свобода слова
- Верховенство права та захист приватної власності
- Здорові та стабільні державні фінанси
- Економіка, що створена на засадах знань.

Для більш детальної інформації про ЦЕС просимо звертатися до Андрія Федотова, директора з комунікацій (тел.: (044) 492-7970, office@ces.org.ua).

Також запрошуємо відвідати наш сайт www.ces.org.ua та слідкувати за нами у соціальних медіа facebook.com/cesukraine чи twitter.com/ces_ukraine.

1. ГОЛОВНЕ

В останні роки популістські рухи набувають дедалі більшої популярності у світі. Україна не є винятком: наше дослідження свідчить, що в середньому 84% населення підтримують популістську політику, а 59% населення не лише підтримують популістську політику, а й вважають її реалістичною. За результатами дослідження, найбільш схильні підтримувати таку політику економічно вразливі верстви населення (люди, що мають менше можливостей для реалізації у освіті, працевлаштуванні, тощо) та, меншою мірою, люди, які не проявляють критичного мислення у повсякденному житті. Разом з тим, відмінності щодо підтримки популізму залежно від віку чи регіону – несуттєві.

Чи можна знизити рівень підтримки популізму? Наше дослідження стверджує, що це можливо. Надання людині вибору між двома політиками суттєво знижує підтримку популізму: в середньому з 84% до 54%. Особливо ефективним є апелювання до особистої вигоди людини. З іншого боку, ми бачимо, що в деяких питаннях підтримка популізму є особливо стійкою, і жодна аргументація не здатна суттєво її послабити. Прикладом такого питання є державне регулювання цін: прихильники цієї політики не здатні подолати аргументи проти. В інших випадках точку зору респондентів змінити набагато простіше: більшість їх змінили свою думку щодо трьох із восьми популістських політик. Ми також не бачимо суттєвих відмінностей між тими, кого нам вдалося переконати і тими, кого не вдалося.

Для того щоб успішно переконати українців не підтримувати популізм, ми рекомендуємо:

- Приділяти особливу увагу вразливим групам населення.
- Пропонувати альтернативи популізму.
- Аргументи мають бути адаптовані під кожну окрему цільову аудиторію; варто наголошувати на шкоді від популізму для цієї конкретної людини, а не країни загалом.
- На протидію популізму в окремих питаннях потрібно виділяти більше ресурсів ніж у інших.
- Не варто зловживати емоційно забарвленою риторикою – вона не працює, якщо використовується надмірно.
- Розвивати критичне мислення.

2. ЩО ТАКЕ ПОПУЛІЗМ І ЧОМУ ЦЕ ПРОБЛЕМА?

Що таке популізм? Дослідники пропонують декілька різних визначень. К. Мадде^{1,2} описує три підходи до розуміння популізму. Перший, більш загальний, підхід характеризує популізм як дуже спрощений, проте водночас дуже емоційний публічний дискурс, у рамках якого складні проблеми пропонується розв'язати за допомогою найпростіших рішень. Другий підхід є більш конкретним та визначає популізм через конкретні опортуністичні політики, які передусім націлені на здобуття політичної підтримки населення, а не на пошук найоптимальнішого вирішення конкретної проблеми. Таке трактування популізму дещо схоже на підхід економіста Д. Родріка, який поділяє популізм на економічний та політичний, та визначає перший як заперечення існування обмежень в економічній політиці. Третій підхід, якому К. Мадде надає перевагу, визначає популізм як ідеологію, що вважає що суспільство розділене на дві групи: еліту та народ та вважає, що політики мають слідувати волі народу.

У своєму дослідженні ми фокусуємося на економічному популізмі та використовуємо друге визначення, описане К. Мадде. Для того щоб оцінити схильність українців до популізму, ми вирішили з'ясувати, які й скільки популістських політик підтримують респонденти загальнонаціонального опитування.

¹ Molloy, D. (2018). What is populism, and what does the term actually mean. *BBC News*. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-43301423>. Last accessed 28.08.2019.

² Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and opposition*, 39(4), 541-563.

2.1. ОГЛЯД МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

2.1.1. НОВА ХВИЛЯ ПОПУЛІЗМУ

Популізм дедалі частіше згадується у засобах масової інформації³ та пошукових запитах.⁴ Збільшується кількість політиків та політичних рухів, які можна назвати популістськими, а також підтримка таких рухів.⁵ Зокрема, за різними оцінками, від 1 до 2,5 млрд людей наразі проживають у країнах, де при владі перебувають популісти.⁶ Але явище популізму не є новим: більшість істориків погоджуються, що популізм у сучасному розумінні зародився наприкінці XIX століття, набувши найбільшої популярності в США та Росії.⁷ Відтоді поширеність популізму розвивалась хвилями, то зростаючи, то спадаючи. Дослідження Deutsche Bank показує, що нині рівень популізму є найвищим з кінця 1930-х років – часу, коли популістські настрої у багатьох європейських країнах призвели до встановлення диктатур та початку Другої Світової війни.⁸

Популістські політики та рухи можуть бути різними – правими чи лівими за політичною орієнтацією, не мати жодного лідера або мати чітку вертикальну структуру. Популістські партії мають чималу популярність як у розвинених західних країнах, так і в країнах, що розвиваються. Дослідження The Guardian свідчить, що кожен четвертий європеєць голосує за популістські партії. Популізм є поширеним у всій Європі, але саме у Східній Європі його зростання є найбільшим в останні роки.⁹ У Польщі, наприклад, популістські партії мають чималу підтримку, незважаючи на економічне зростання¹⁰. В Угорщині партія Fidesz на чолі з прем'єр-міністром Віктором Орбаном, який використовує типову популістську риторичку, протиставляючи «еліти» Євросоюзу простим угорцям, також має чималу підтримку. Зазвичай більшість таких рухів є популістськими як за «академічним» визначенням (за ознакою протиставлення «еліти» та «простих людей»), так і за визначенням, використаним нами (за ознакою просування нереалістичної економічної політики). Наприклад, у Польщі значну роль у перемозі партії «Право і Справедливість» відіграли обіцянки змінити економічну політику, надавши більший захист економічно незахищеним верствам населення. Такі пропонувані витрати «роздувають» державний бюджет, а їх впровадження не завжди є реалістичним.¹¹

2.1.2. ЧОМУ ПОПУЛІЗМ НЕБЕЗПЕЧНИЙ?

Зростання підтримки популістських партій та політик може призвести до негативних наслідків. По-перше, прийшовши до влади, популісти починають втілювати в життя обіцяну ними опортуністичну політику, яка може мати короткостроковий позитивний ефект, але довгостроковий великий негативний результат. Така політика негативно впливає на економіку, сповільнюючи економічне зростання та залишаючи тих, хто голосував за популістів, у гіршому матеріальному становищі, ніж вони були раніше.

На світовому рівні поява політиків-популістів сприяє зміні дискурсу на політичній арені. Замість глибокої, аргументованої дискусії популісти вдаються до маніпуляцій, надмірного спрощення проблем

³ Roodujin, M. (2018). Why is populism suddenly all the rage. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/political-science/2018/nov/20/why-is-populism-suddenly-so-sexy-the-reasons-are-many>. Last accessed 28.08.2019.

⁴ Google Trends. (2019). Populism. Available at: https://trends.google.com/trends/explore?date=all&q=%2Fm%2F01d_sm. Last accessed 28.08.2019.

⁵ Velasco, A. (2018). Policymaking in the time of Populism. *School of Public Policy*. Available at: <http://www.lse.ac.uk/school-of-public-policy/assets/Documents/Professor-Andr%C3%A9s-Velasco-SPP-Launch-Speech-.pdf>. Last accessed 28.08.2019.

⁶ Lewis, P., Barr, C., Clarke, S., Voce, A., Levett, C., & Gutiérrez, P. (2019). Revealed: the rise and rise of populist rhetoric. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2019/mar/06/revealed-the-rise-and-rise-of-populist-rhetoric>. Last accessed 28.08.2019.

⁷ Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2017). Populism: A very short introduction. *Oxford University Press*.

⁸ Durden, T. (2018). Geopolitical Risk Is Back To Cold War Highs. Available at: <https://www.zerohedge.com/news/2018-04-15/geopolitical-risk-back-cold-war-highs>. Last accessed 28.08.2019.

⁹ Henley, J. (2018). How populism emerged as an electoral force in Europe. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/how-populism-emerged-as-electoral-force-in-europe>. Last accessed 28.08.2019.

¹⁰ Owczarek, D. (2017). The roots of populism in Poland: Unsustainable growth and cultural backlash. *CIDOB Report, 1*. Available at: https://www.cidob.org/en/articulos/cidob_report/n1_1/the_roots_of_populism_in_poland_unsustainable_growth_and_cultural_backlash. Last accessed 28.08.2019.

¹¹ Tacconi, M. (2019). Illiberal Trend: Kaczynski's Poland and the Economic Populism. *Reset DOC*. Available at: <https://www.resetdoc.org/story/illiberal-trend-kaczynskis-poland-soft-economic-populism/>. Last accessed 28.08.2019.

та пропонують надто прості рішення для розв'язання складних проблем. Той факт, що така тактика популістів спрацьовує, може стимулювати й інших політиків вдаватися до надмірного спрощення, таким чином змінюючи дискурс у політиці.

2.2. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПОПУЛІЗМУ

Зважаючи на зростання популістської риторики, кількості політиків-популістів та на схильність до популізму загальної аудиторії, в останні роки також зростає число досліджень, присвячених причинам виникнення популізму. Загалом ці причини поділяють на економічні та культурні (однак вони пов'язані між собою).

2.2.1. ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ

Багато наукових досліджень знаходять зв'язок між підтримкою популізму та **економічною незахищеністю**. Наприклад, Алган та співавтори (2017), аналізуючи зростання популізму в Європі, з'ясували, що в регіонах, де більший рівень безробіття, вища й підтримка популістських партій.¹² Автори, однак, показують, що вагомим чинником є не абсолютний рівень безробіття, а його динаміка: якщо мешканці певного регіону бачать, що безробіття зростає, вони перестають вірити, що поточна політика працює, і більш схильні підтримати іншу, популістську політику. Інші дослідження також підтверджують вплив економічної незахищеності. Наприклад, Гуісо та співавтори (2017) демонструють, що попит на популізм формується як безпосередньо економічною незахищеністю, так і через непрямий ефект впливу економічної незахищеності на ставлення до мігрантів та довіру до державних інституцій.¹³

Іншим чинником, який також збільшує підтримку популізму, є **глобалізація**. Насправді глобалізація може спричиняти збільшення економічної незахищеності: хоча загалом глобалізація має позитивний вплив на економіку як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, проте такий позитивний вплив розподіляється нерівномірно. Оскільки некваліфікована чи низькокваліфікована робоча сила дешевша в країнах, що розвиваються, часто низькокваліфіковані робочі місця переносяться із розвинених країн у країни, що розвиваються, і таким чином низькокваліфіковані працівники в розвинених країнах стають економічно незахищеними.¹⁴ Хоча більшість досліджень фокусуються на впливі глобалізації на низькокваліфікованих працівників, вона може бути проблемою і для висококваліфікованих. Так, Аскої та співавтори (2018) показують, що в країнах, які імпортують більше товарів, вироблених кваліфікованими працівниками, рівень підтримки поточної влади кваліфікованими працівниками є нижчим.¹⁵ Таким чином, коли глобалізація негативно впливає на достаток кваліфікованих працівників, вони також можуть підтримувати популістів.

Окрім економічної незахищеності, глобалізація сприяє і **зростанню нерівності в доходах**. Як зазначалось вище, глобалізація загалом сприяє зростанню доходів, однак доходи багатших верств населення зростають швидше, ніж доходи бідних. Збільшення нерівності призводить і до зростання попиту на популізм: Пастор та Веронесі (2019) моделюють попит на популізм.¹⁶ Вони показують, що, коли нерівність є небажаною самою по собі, мешканці багатих країн, де гранична корисність¹⁷ від споживання є низькою, а нерівність високою, можуть голосувати за популістів раціонально. Виборці розуміють, що за сповільнення глобалізації популізм негативно впливатиме на економічне зростання, але стримуватиме збільшення нерівності. Популізм є привабливим, оскільки зменшення нерівності є більш відчутним для громадян, ніж сповільнення економічного зростання.

¹² Algan, Y., Guriev, S., Papaioannou, E., & Passari, E. (2017). The European trust crisis and the rise of populism. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2017(2), 309-400. Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/90019460.pdf>. Last accessed 28.08.2019.

¹³ Guiso, L., Herrera, H., Morelli, M., & Sonno, T. (2017). Populism: demand and supply. Available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2924731. Last accessed 28.08.2019.

¹⁴ Guriev, S. (2018). Economic drivers of populism. In *AEA Papers and Proceedings* (Vol. 108, pp. 200-203). Available at: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pandp.20181123>. Last accessed 28.08.2019.

¹⁵ Aksoy, C. G., Guriev, S., & Treisman, D. S. (2018). *Globalization, Government Popularity, and the Great Skill Divide* (No. w25062). National Bureau of Economic Research. Available at: <https://www.nber.org/papers/w25062.pdf>. Last accessed 28.08.2019.

¹⁶ Pastor, L., & Veronesi, P. (2018). *Inequality aversion, populism, and the backlash against globalization* (No. w24900). National Bureau of Economic Research. Available at: <https://www.nber.org/papers/w24900.pdf>. Last accessed 28.08.2019.

¹⁷ Вікіпедія. (2019). Гранична корисність. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гранична_корисність. Last accessed 28.08.2019.

2.2.2. КУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ

Хоча економічні фактори є незаперечно важливими причинами зростання популістських настроїв, низка досліджень фокусується також на впливі **культурних факторів** на цей процес. Серед культурних факторів, зокрема, виділяють рівень довіри до інституцій та ставлення до імміграції.

Багато досліджень спостерігають взаємозв'язок між **довірою до державних інституцій** та підтримкою популістських партій. Зокрема, Дагман та співавтори (2017) показують такий зв'язок на рівні Євросоюзу: в країнах, де довіра до державних інституцій є нижчою, підтримка популістських партій є вищою.¹⁸ Це логічно: якщо людина не довіряє поточним усталеним державним інституціям, то вона схильна підтримати несистемні політичні партії, якими є популісти. Однак, звідки ж виникає така недовіра? Дослідження свідчать, що в контексті Євросоюзу люди старшого віку, люди з нижчим рівнем освіти, люди, що проживають в бідніших регіонах, а також ті, що мають більш авторитарні чи традиційні цінності, більш схильні підтримувати популістів та менш схильні довіряти органам державної влади.^{19;20}

Щодо іншого культурного фактору підтримки популізму – **ставлення до імміграції**, дослідження виявили, що поширення ліберальних цінностей на Заході та зростання кількості мігрантів викликали спротив та відчуття незахищеності у прихильників традиційних цінностей. Люди, що відчували руйнування звичного для них устрою життя, почали підтримувати популістські партії та політиків, які обіцяли повернути традиційні цінності. Інглехарт і Норріс (2016) показують, що такі культурні чинники, як антиіммігрантські настрої, недовіра до державного та світового управління, підтримка авторитарних цінностей та ідеологій – найбільше впливають на підтримку популізму.²¹

Разом з тим, багато дослідників зазначають, що економічні та культурні чинники взаємопов'язані: Алган та співавтори (2017) вказують, що економічна незахищеність може впливати на формування цінностей, які збільшують підтримку популізму, тоді як певні традиційні та консервативні цінності також можуть сприяти подовженню економічних криз, оскільки більш консервативним людям складніше адаптуватися до нових економічних реалій.²² Гуісо та співавтори (2017) також зазначають, що культура є не *окремим* фактором, що впливає на підтримку популізму, а *каналом*, через який економічна незахищеність впливає на підтримку популізму.²³ Економічна незахищеність посилює недовіру до державних інституцій (люди вважають, що наявні інституції не здатні гарантувати їм стабільну економічну ситуацію) та нетолерантність до мігрантів (створюються певні стереотипи, ніби мігранти відбирають робочі місця, які дістались би місцевим, якби не було мігрантів), що, своєю чергою, сприяє популярності популізму.

Антиіммігрантські настрої можуть формуватися і через інші економічні чинники: зокрема через доступ іммігрантів до соціальних виплат. Це може вважатись несправедливістю щодо місцевих, які тепер мають конкурувати з іммігрантами за обмежені державні ресурси. Кавілл (2019) на прикладі Австрії показує, що саме такі економічні чинники, а не різниця в культурі, формують антиіммігрантські настрої, які, своєю чергою, посилюють схильність до популізму.²⁴

Окрім економічних та культурних причин, підтримка популізму може виникати через когнітивні помилки, **брак критичного мислення**, або нераціональність. Так, нещодавно британська газета The

¹⁸ Dustmann, C., Eichengreen, B., Otten, S., Sapir, A., Tabellini, G., Zoega, G. (2017). Populism and trust in Europe. *VOX*. Available at: <https://voxeu.org/article/populism-and-trust-europe>. Last accessed 28.08.2019.

¹⁹ Dustmann, C., Eichengreen, B., Otten, S., Sapir, A., Tabellini, G., Zoega, G. (2017). Populism and trust in Europe. *VOX*. Available at: <https://voxeu.org/article/populism-and-trust-europe>. Last accessed 28.08.2019.

²⁰ Foster, C., & Frieden, J. (2017). Crisis of trust: Socio-economic determinants of Europeans' confidence in government. *European Union Politics*, 18(4), 511-535. Available at: http://scholar.harvard.edu/files/jfrieden/files/friedenfoster_feb2017.pdf. Last accessed 28.08.2019.

²¹ Inglehart, R. F., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash. *HKS Faculty Research Working Paper Series*. Available at: https://formiche.net/wp-content/blogs.dir/10051/files/2017/01/RWP16-026_Norris.pdf. Last accessed 28.08.2019.

²² Algan, Y., Guriev, S., Papaioannou, E., & Passari, E. (2017). The European trust crisis and the rise of populism. *Brookings Papers on Economic Activity*, 2017(2), 309-400. Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/90019460.pdf>. Last accessed 28.08.2019.

²³ Guiso, L., Herrera H., Morelli M., Sonno T. (2017). The spread of populism in Western countries. *VOX*. Available at: <https://voxeu.org/article/spread-populism-western-countries>. Last accessed 28.08.2019.

²⁴ Troeger V., Egerton-Warburton D., O'Donnell, L. (2019). Which way now? Economic policy after a decade of upheaval. CAGE Policy Report. *The Social Market Foundation*. Available at: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/research/centres/cage/manage/publications/cage_report_2019_web.pdf#page=30. Last accessed 28.08.2019.

Guardian оприлюднила результати масштабного дослідження популізму у 19 країнах.²⁵ Дослідження виявило, що підтримка популізму пов'язана із вірою у конспірологічні теорії, як-от наприклад, невіра у зміну клімату, віра у те, що СНІД був винайдений ЦРУ, тощо. Віра у конспірологічні теорії, які не мають доказів своєї правдивості, може свідчити про відсутність критичного мислення. Зв'язок між відсутністю критичного мислення та підтримкою популізму є логічним: люди, що вірять у науково необґрунтовані речі, схильні не застосовувати критичне мислення й у повсякденному житті та оцінці політиків, підтримуючи тих політиків, які обіцяють нереалістичні речі.

Загалом, дослідження показують, що в європейському контексті підтримка популізму залежить від глобалізації, сприйняття нерівності та реального рівня нерівності. Як уже зазначалося, глобалізація може призводити до зростання нерівності. В такому випадку, замість шукати справжні рішення цих проблем, політики та прості європейці часто шукають «цапа-відбувайла», яким стають мігранти або державні інституції. Оскільки Україна є біднішою, ніж європейські країни, і має специфічний радянський досвід, то в українському контексті деякі з «європейських» причин, як-от економічна незахищеність чи нерівність, є актуальними, а деякі, як-от міграція, – менш актуальними через те, що рівень імміграції в Україну є не надто високим. Тому в нашому дослідженні ми вивчали вплив не усіх факторів, які можуть впливати на підтримку популізму, а лише тих, які, на нашу думку, можуть бути реально актуальними для України.

3. ЯК МИ ОЦІНЮВАЛИ РІВЕНЬ ПІДТРИМКИ ПОПУЛІЗМУ?

Рівень підтримки популізму ми вимірювали, зважаючи на рівень підтримки різних популістських пропозицій в економічній сфері, а саме на те, як, на думку опитаних, така політика вплине на їхній добробут. Якщо популістська політика буде реалізована, вона негативно вплине на добробут українців. Перевагою такого підходу є те, що ми отримуємо більш однорідні відповіді, ніж просто запитуючи про підтримку чи непідтримку певної політики (підтримка чи непідтримка може мати різні причини, наприклад, вплив політики на особистий добробут, на добробут країни, ідеологічні міркування тощо). Оцінка підтримки популістських політик, а не партій, які застосовують популістську риторіку, дозволяє виміряти підтримку популізму загалом. Що більше, в українських реаліях майже усі політичні партії вдаються до популізму, тому визначити популізм як підтримку певної однієї партії складно.

Для того щоб визначити політики, ставлення до яких ми хочемо виміряти, ми вирішили обрати найбільш поширені та найбільш актуальні політики. Для цього ми використовували такі критерії:

1. **Актуальність для українців.** Ми вирішили обрати лише ті теми, які є найбільш важливими для українців. Щоб виміряти цю важливість, ми спиралися на дані всеукраїнських соціологічних опитувань, які є в публічному доступі та проводяться поважними соціологічними компаніями, як-от Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) та Соціологічна група «Рейтинг».
2. **Поширеність серед політиків.** Для того щоб мати саме ті політики, які дійсно можуть бути втілені у життя, а отже є актуальними для України, ми вирішили розглядати ті з них, що є найбільш поширені серед політиків. Для цього ми проаналізували програми найбільш рейтингових²⁶ кандидатів у президенти на виборах 2019 року. Проаналізувавши програми, ми порахували, скільки разів у їхніх програмах була згадана кожна тема, та обрали теми з найбільшою кількістю згадок.
3. **Зв'язок з економікою.** Ми вирішили обмежити наш аналіз лише темами, які безпосередньо пов'язані з економікою. Таким чином, хоча багато тем, як-от міжнародні відносини, оборона тощо, можуть бути важливими для пересічних українців і часто згадуватись у програмах кандидатів як популістські, вони лишилися поза нашим аналізом.

²⁵ Lewis, P., Boseley, S., Duncan, P. (2019). Revealed: populists far more likely to believe in conspiracy theories. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/01/revealed-populists-more-likely-believe-conspiracy-theories-vaccines>. Last accessed 28.08.2019.

²⁶ На момент збору даних (лютий 2019) такими кандидатами, за даними соціологічних опитувань, були: Володимир Зеленський, Юлія Тимошенко, Петро Порошенко, Анатолій Гриценко, Юрій Бойко, Олег Ляшко, Андрій Садовий, Євген Мураєв та Руслан Кошулинський.

За згаданими критеріями ми обрали такі вісім популістських політик:

- **Державне регулювання цін на ліки та продукти.** Регулювання цін може видатися легким способом гарантувати низькі ціни для населення. Однак економічна теорія й історичний досвід доводять – встановлення цін, нижчих за ринкові, призводить до дефіциту товарів, зниження їх якості та стимулює виникнення корупції. Тому ми вважаємо цю пропозицію шкідливою та опортуністичною.
- **Підвищення мінімальної пенсії до 5000 грн.** Різке підвищення мінімальної пенсії призведе до такого ж різкого збільшення видатків бюджету. Якщо таке збільшення видатків не компенсоване скороченням інших витрат або ж збільшенням доходів бюджету, то така політика лише збільшить дефіцит бюджету та призведе до інфляції. Ця пропозиція є класичним прикладом популістської політики у визначенні Д. Родріка, адже вона нехтує обмеженнями економічної політики.
- **Зниження пенсійного віку.** Ця пропозиція є популістською, адже, як і у випадку з підвищенням мінімальної пенсії, зниження пенсійного віку збільшить дефіцит Пенсійного фонду та Держбюджету, звідки цей дефіцит покривається, бо означає збільшення витрат за незмінного рівня доходів. За певних умов така політика може призвести до ще гірших наслідків. Разом зі збільшенням видатків ймовірно й скорочення доходів Пенсійного фонду, адже працівники виходитимуть на пенсію раніше і відповідно переставатимуть робити внески раніше. Як протидію цьому іноді пропонується збільшити розмір внесків до Пенсійного фонду. Проте це, найімовірніше, призведе до тінізації зарплат, що нівелює ефект збільшення розміру внесків.
- **Максимальна зарплата повинна бути не більше, ніж в п'ять разів вища за мінімальну.** Для виконання такої пропозиції державі доведеться або суттєво збільшити мінімальну зарплату, або встановити прогресивну шкалу податків із 100% ставкою для високих доходів. Підвищення мінімальної зарплати може спричинити зростання безробіття серед найменш захищених верств населення та, найімовірніше, призведе до тінізації виплат. Встановлення обмеження на максимальну зарплату також призведе до тінізації виплат та кадрового голоду в галузях, які не зможуть виплачувати заробітну плату в «конвертах». Таким чином, така політика не лише не досягне своєї мети, але й може мати цілком реальні негативні наслідки для економічного зростання.
- **Наказати роботодавцям збільшити зарплатню до 1000 доларів.** Передусім держава не має правового механізму прямого регулювання розміру заробітної плати у приватному секторі, держава може впливати лише на розмір мінімальної оплати праці. Як зазначалось вище, підняття мінімальної зарплати може спричинити ріст безробіття або тіньового сектору: якщо працівникам треба буде платити більше, деякі роботодавці можуть вирішити скоротити кількість працівників або почнуть платити зарплату в конвертах. Тому ця пропозиція є як нереалістичною, так і шкідливою.
- **Газ, видобутий в Україні, спрямувати на потреби населення.** Ця пропозиція не є реалістичною. Насправді газу, видобутого в Україні державними компаніями, недостатньо для потреб населення, і держава не може змусити приватних виробників продавати газ громадянам за низькими цінами.²⁷ Окрім цього, така політика призведе до зниження видобутку газу, бо зменшить привабливість інвестицій у видобуток, а також тягне за собою зростання у майбутньому обсягів імпорту газу та збільшення дефіциту бюджету (через те що природний газ купуватиметься на світовому ринку і продаватиметься громадянам за ціною, нижчою за ринкову). Також така політика ймовірно призведе до зростання корупції через можливість скористатися різницею між двома цінами на природній газ, продаючи газ підприємствам за цінами для населення.
- **Зниження ціни на газ у два рази.** За аналогією з пропозицією щодо державного регулювання цін на ліки та продукти, ця пропозиція також є популістською. Встановлення ціни, нижчої за ринкову, призведе до дефіциту на ринку газу, якщо держава покриватиме цю різницю в ціні (в даному випадку через зменшення видобутку газу) та корупції. Таким чином, виникає корупційний ризик, що газ для підприємств буде продаватися за цінами для населення. Попри те, така політика також призведе до значного зростання видатків бюджету (а отже дефіциту бюджету та інфляції) і заміни системи таргетованих субсидій (коли держава допомагає тим, хто цього потребує) на систему, за якої допомогу отримуватимуть не лише бідні, а й багаті.

²⁷ Батог, Я. (2018). Що політики кажуть про газ та хто з них помиляється? Газовий лікнеп. *Vox Ukraine*. Доступ за посиланням: <https://voxukraine.org/uk/shho-politiki-kazhut-pro-gaz-ta-xto-z-nih-pomilyayetsya-gazovij-liknep/>. Останній доступ 28.08.2019.

- **Гарантоване державою працевлаштування всім громадянам.** Ця пропозиція ігнорує обмеження впливу держави, тому є популістською. Держава не може прямо впливати на кількість працівників, зайнятих у приватному секторі. Забезпечення гарантованого працевлаштування можливе лише за рахунок державного сектору. Проте в такому випадку це означатиме зростання видатків бюджету та, як зазначалось вище, призведе лише до збільшення дефіциту бюджету та інфляції.

4. РІВЕНЬ ПІДТРИМКИ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПОЛІТИК

Для того щоб перевірити, якою є підтримка обраних нами популістських політик серед українців, Центр економічної стратегії разом з міжнародною дослідницькою компанією Kantar TNS в Україні провели репрезентативне опитування 2000 респондентів.²⁸

Ми запитали респондентів, як, на їхню думку, кожна із популістських пропозицій вплине на добробут їхньої родини, а також про реалістичність втілення цих пропозицій у життя. Ми вимірювали реалістичність, з'ясовуючи, чи вірить респондент у те, що підтримуваний ним кандидат у президенти зможе втілити обіцяне.

Результати для кожної окремої популістської пропозиції наведені нижче на рисунку 1. В середньому **84% респондентів вважають популістські пропозиції позитивними для добробуту, а 59% – і позитивними, і реалістичними. 52% українців вважають усі 8 пропозицій позитивними для свого добробуту, 96% підтримують більше 5 пропозицій, і лише менше 1% не підтримують жодної.**

Найбільшу підтримку має встановлення державного регулювання цін на ліки та продукти. 90% українців вважають, що це позитивно вплине на добробут їхніх родин, а 75% вважають таку пропозицію і позитивною, і реалістичною. Дані соціологічних опитувань показують, що українці вважають зростання цін найважливішою проблемою для них особисто.²⁹ Таким чином, хоча насправді проблема зростання цін не є такою актуальною, якою вона була у 2014-2015 роках, українці досі вважають її найгострішою. Також соціопитування свідчать, що українці систематично переоцінюють рівень інфляції.³⁰ А тим часом реальний рівень інфляції поступово знижувався з 2016 року. На нашу думку, є два можливих пояснення цьому явищу. По-перше, прогнозуючи рівень цін у майбутньому, українці можуть брати до уваги не лише поточний рівень інфляції, а й згадувати періоди високої інфляції. Оскільки попередні періоди надвисокого цінового зростання були несподіваними для пересічних українців, то для них може бути раціональним брати до уваги можливість несподіваного та різкого росту цін та вважати цю проблему актуальною. По-друге, таке сприйняття може бути нераціональним. Поведінкова економіка показує, що люди більш схильні фокусуватися на втратах, а не на вигодах. Таким чином, оскільки зростання цін негативно впливає на добробут українців, вони можуть більше помічати зростання цін, а не їх падіння.

Найменший рівень підтримки має зниження пенсійного віку – однак навіть цю пропозицію підтримують понад 70% українців. Можливо, такий порівняно нижчий рівень підтримки пов'язаний з тим, що в Україні і так доволі низький пенсійний вік порівняно з іншими країнами Європи. Інше можливе пояснення – це питання обходить лише порівняно незначну частку населення – тим, кому скоро виходити на пенсію. Добробут пенсіонерів, які уже перебувають на пенсії, не зміниться від зниження пенсійного віку, а тим кому до пенсії далеко, можуть не думати про свій добробут наперед.

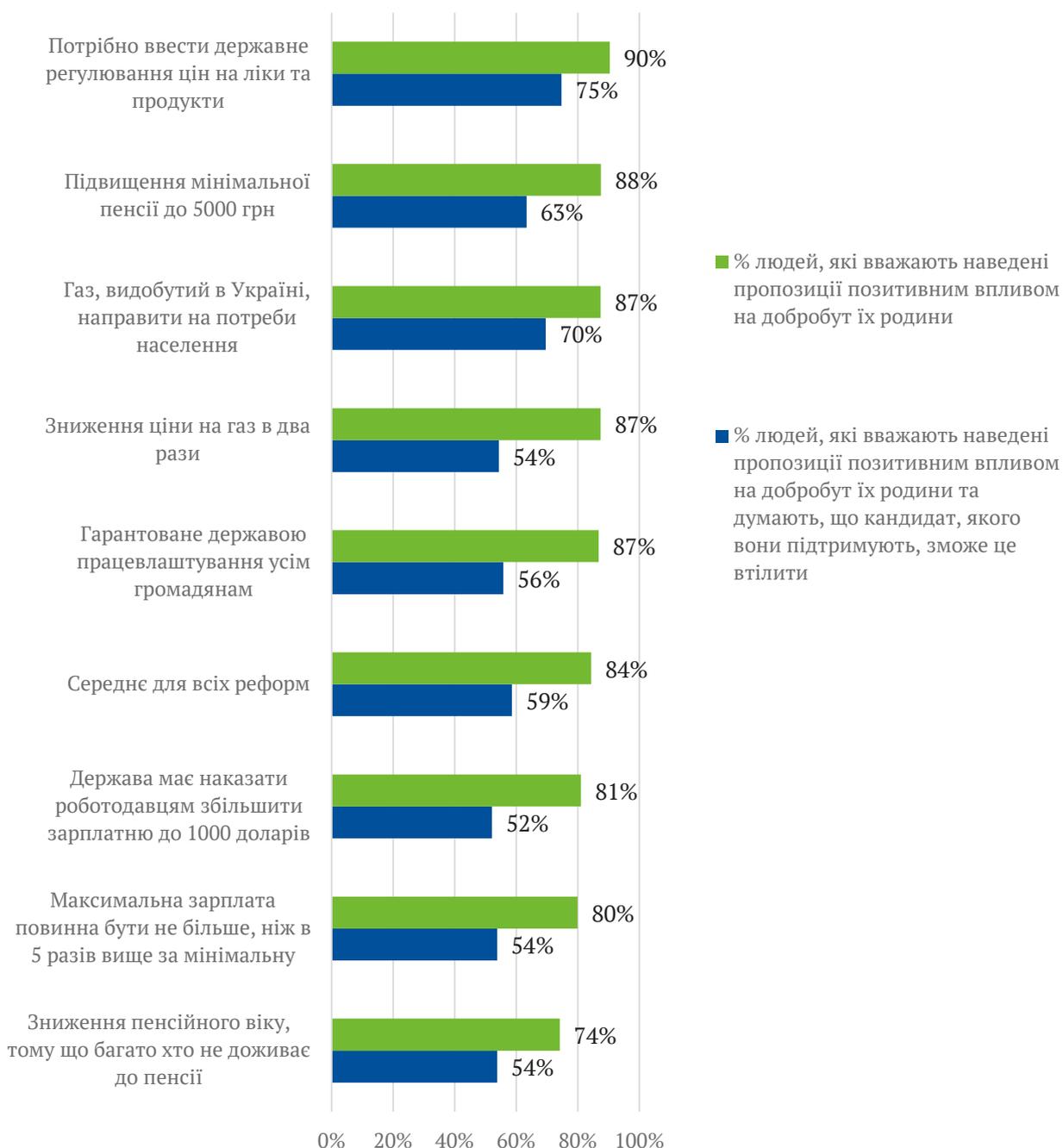
Прикметно, що переважна більшість українців вважають популістську політику реалістичною, тобто такою, що може бути виконана кандидатом у президенти, якого вони підтримують. Для кожної популістської пропозиції понад більше 50% українців вважають її реалістичною. Це означає, що коли люди оцінюють їх як такі, що позитивно вплинуть на їхній добробут, то це не абстрактні сподівання та мрії, це – конкретні очікування (Рисунок 1).

²⁸ Дизайн опитування описаний у Додатку 1.

²⁹ Рейтинг. (2019). Суспільно-політичні погляди України: опитування IRI. Доступ за посиланням: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_vzglyady_naseleniya_ukrainy_opros_iri.html. Останній доступ 28.08.2019.

³⁰ НБУ (2019). Звіт про інфляційні очікування за липень 2019. Доступ за посиланням: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=23487024&cat_id=57896. Останній доступ 28.08.2019.

Рисунок 1. Підтримка та реалістичність популістських пропозицій

5. ХТО НАЙБІЛЬШ ВРАЗЛИВИЙ ДО ПОПУЛІЗМУ?

Ми сконструювали індекс підтримки популізму за шкалою від 0 до 8: він дорівнює кількості популістських політик, які, на думку респондента, позитивно вплинуть на його добробут. Для того, щоб визначити, хто найбільш вразливий до популізму, ми зробили регресійний аналіз. Результати відображені у таблиці 2 (Додаток 2).³¹

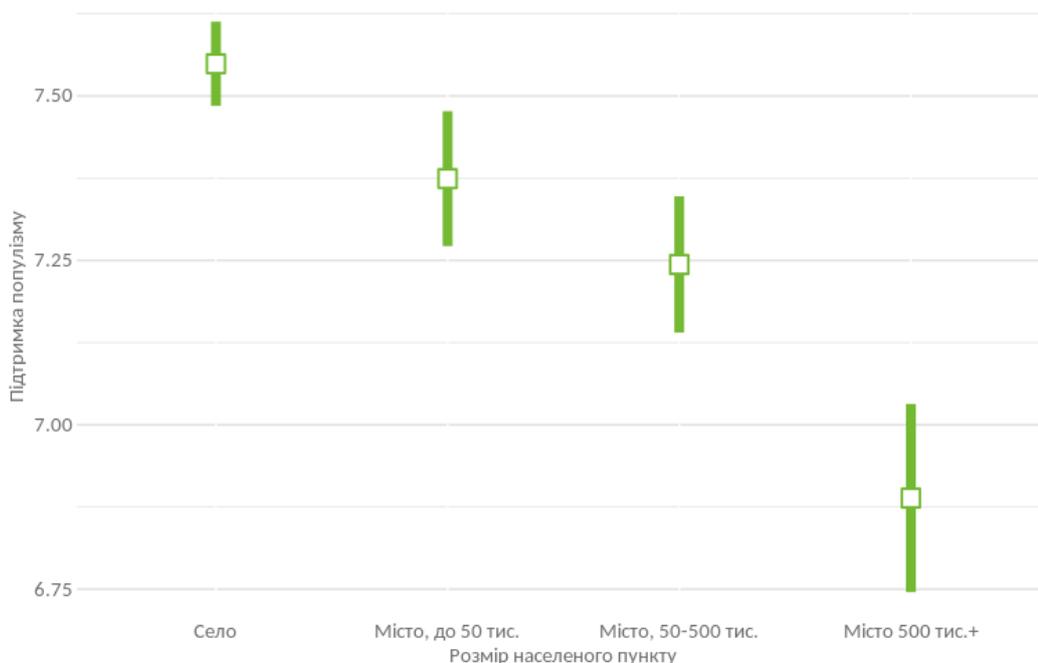
³¹ Див. таблицю, методологію та більш детальний опис результатів у Додатку 2.

Як зазначалось вище, рівень підтримки популістських політик є достатньо високим: переважна більшість респондентів підтримує усі 8 популістських політик. В середньому, респонденти підтримують 7,3 популістських політик, стандартна похибка становить 1,173.

Аналіз виявив декілька цікавих результатів:

1. Із соціо-демографічних показників на підтримку популізму впливають лише стать, розмір населеного пункту, рівень доходів та освіта. Результати вказують, що жінки підтримують в середньому на 0,4-0,5 популістських пропозицій більше, ніж чоловіки. Нагадаємо для порівняння: в середньому респонденти підтримують 7,3 популістських пропозицій, 95% респондентів підтримують від 5 до 8 популістських пропозицій. Що меншим є населеним пункт, тим більшою є підтримка популізму: мешканці смт та міст із населенням до 500 тис. підтримують в середньому на 0,2 популістські пропозиції менше, ніж мешканці сіл; а у мешканців міст з населенням понад 500 тис. підтримка популізму на 0,4-0,5 менша, ніж у селян (Рисунок 2). Бідніші верстви населення також більш схильні до підтримки популізму: люди, чиї домогосподарства мають сукупний дохід більше 20 тис. грн на місяць, підтримують в середньому на 0,4-0,5 популістських пропозицій менше, ніж ті, чиї домогосподарства мають дохід до 3 тис. грн (Рисунок 3).

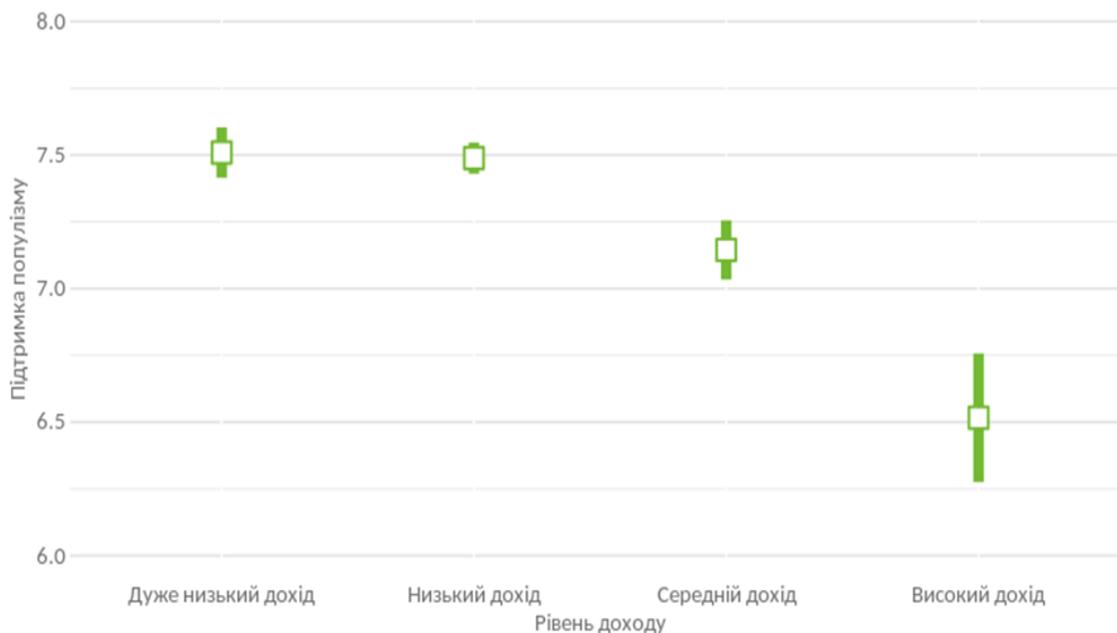
Рисунок 2. Підтримка популізму за розміром населеного пункту³²

Примітка: на графіках квадратами позначено середній рівень підтримки популізму для кожного розміру населеного пункту. Лініями позначений інтервал, на якому перебуває середнє з вірогідністю 95%.

Рисунок 3. Як підтримка популізму змінюється з доходом

³² В цьому і наступному графіку показані середні результати за категоріями. Ці результати не особливо відрізняються від результатів регресійного аналізу, які показані у Додатку 2.

Примітка: на графіках квадратами позначено середній рівень підтримки популізму для кожної групи доходів.³³ Лініями позначений інтервал, на якому перебуває середнє з вірогідністю 95%.

Такі результати загалом вказують на те, що економічно вразливі верстви населення більш схильні до підтримки популізму. Наприклад, люди з менших населених пунктів мають гірші можливості щодо якості освіти, працевлаштування, рівня доходів та заощаджень. Жінки загалом також мають нижчий рівень доходів, ніж чоловіки, а також через стереотипи про роль жінок у суспільстві можуть мати менше можливостей, ніж чоловіки. Як зазначалось вище, міжнародні дослідження також простежують чіткий зв'язок між економічною незахищеністю та підтримкою популізму, тому такі результати в Україні є очікуваними. За нашою гіпотезою, ці групи населення можуть бути найбільш схильні підтримувати популізм, тому що поточна політика для них працює найгірше. Тож вони менше втрачають, ризикуючи та підтримуючи популізм, але, вони й найбільше виграли б, якби така політика насправді працювала.

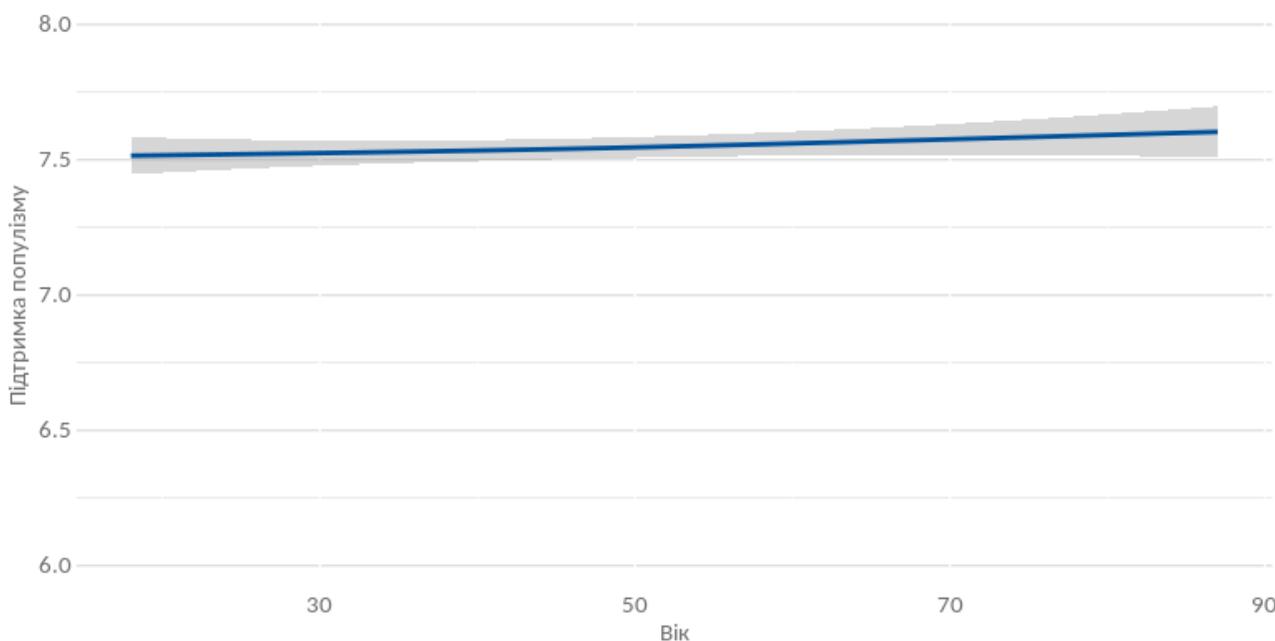
Зважаючи на це, для зменшення підтримки популізму серед населення та для того, щоб відповідальна державна політика набувала більшої популярності, цим групам має бути приділена особлива увага при розробці політики. Економічне зростання має бути інклюзивним – таким, щоб від нього вигравали усі верстви населення.³⁴

2. **Розбіжності у підтримці популізму між людьми різного віку незначні.** Хоча в суспільстві існує стереотип, ніби лише молодь є більш прогресивною, має вищий рівень економічної грамотності та менш схильна підтримувати популізм у економічній політиці, наші дані показують, що це не так. Рисунок 4 вказує на те, що відмінності у підтримці популізму між різними віковими категоріями несуттєві. Підтримка популізму перебуває на одному рівні як серед молодих, так і серед людей середнього віку, і починає зростати разом зі збільшенням віку лише після 55-60 років, проте масштаб цього ефекту мінімальний. Регресійний аналіз підтверджує це спостереження – між підтримкою популізму та віком і справді існує позитивна залежність, але для людей старшого віку. Проте найголовніший висновок з регресійного аналізу в тому, що цей ефект мінімальний. Додаткова ж логістична регресія показує, що вік не є статистично значимим. Таким чином, жодна вікова група не має імунітету від популізму.

³³ Дуже низький дохід – до 3000 грн, низький дохід – 3000-10000 грн, середній – 10000-20000 грн, високий – більше 20 000 грн.

³⁴ Яблоновський, Д., Захаров, А. (2017). Аналітична записка «Звільнити захоплену державу Україна». Центр економічної стратегії. Доступ за посиланням: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/Zvilnyty-zakhoplenu-derzhavu-Ukraina.pdf>. Останній доступ 28.08.2019.

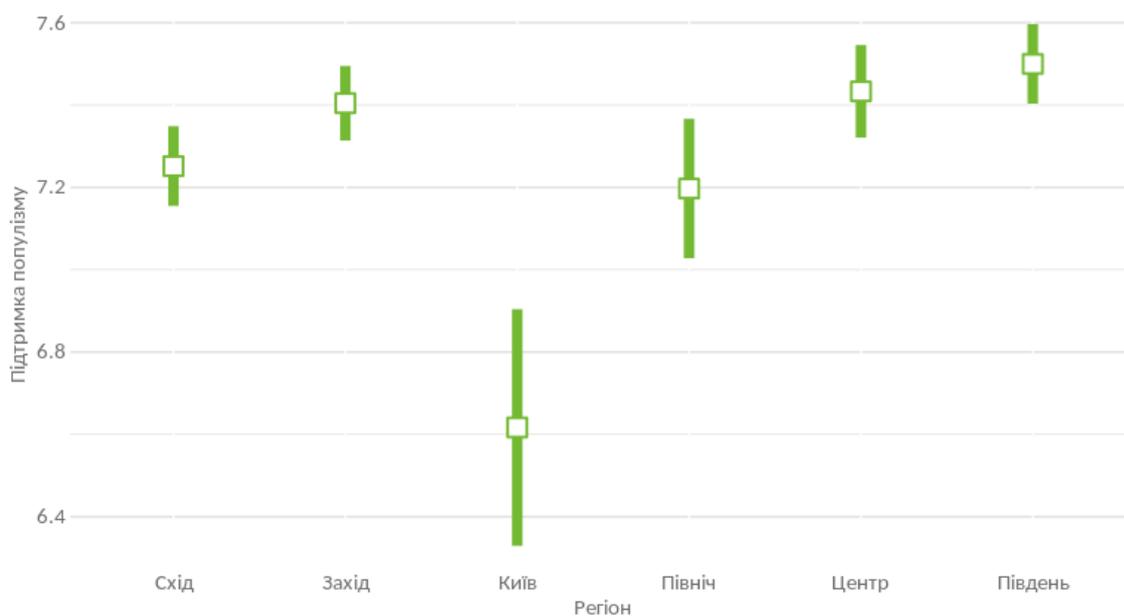
Рисунок 4. Як змінюється підтримка популізму з віком

- 3. Регіональний розрив у підтримці популізму незначний.** Хоча електоральні вподобання мешканців Сходу і Заходу України є різними, за підтримкою популізму в економічній політиці вони не надто відрізняються. Те саме можна сказати й про мешканців Центральної, Південної та Північної України (рисунок 5). Дещо меншою є підтримка популізму серед мешканців Києва, але це може пояснюватись вищим рівнем доходу та освіти серед киян порівняно з іншими регіонами. Крім того, регресійний аналіз (який є більш точним методом аналізу, оскільки дозволяє відокремлювати вплив різних факторів) показав, що рівень підтримки популізму у Києві та інших регіонах суттєво не відрізняється. Це може бути пов'язано з тим, що в регресії контролюється розмір населеного пункту: отже, рівень підтримки популізму в Києві є нижчим через те, що це велике місто, а не через певні регіональні особливості Києва.
- 4. Критичне мислення у повсякденному житті – важливе у протидії популізму.** Як зазначалось вище, міжнародні дослідження показують, що критичне мислення у повсякденному житті пов'язане з підтримкою популізму. Наші результати засвідчують, що це актуально і для України. Регресійний аналіз показує, що люди, які вірять у ворожок, у середньому підтримують на 0,2 популістські пропозиції більше. Такі результати вказують на те, що розвиток критичного мислення зменшує популізм в економічній політиці, а також на важливість розвитку критичного мислення, наприклад, через систему освіти. Прикметно, що зв'язок між підтримкою популізму та вірою у ворожок і екстрасенсів є набагато сильнішим, ніж зв'язок між підтримкою популізму та довірою до вакцинацій. Це цікавий результат, тому що міжнародні дослідження неодноразово показували, що люди, які не довіряли вакцинації, показували суттєво вищу підтримку популізму.³⁵ Можна припустити, що підтримка популізму в Україні менш пов'язана з недовірою до інституцій чи схильністю до конспірології (як це може бути у випадку з недовірою до вакцинації), аніж в розвинених демократіях, та більш пов'язана з власне критичним мисленням. Також цікавим є те, що з підтримкою популізму статистично значимо пов'язані лише певні види дискримінації та нетолерантності: люди, які нетолерантні до представників ЛГБТ-спільноти, більш схильні підтримувати популізм, а зв'язок між підтримкою популізму та расовою чи релігійною дискримінацією відсутній.

³⁵ Lewis, P., Boseley, S., Duncan, P. (2019). Revealed: populists far more likely to believe in conspiracy theories. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/world/2019/may/01/revealed-populists-more-likely-believe-conspiracy-theories-vaccines>. Last accessed 28.08.2019.

Рисунок 5. Середній рівень підтримки популізму за регіонами

Примітка: на графіках квадратами позначено середній рівень підтримки популізму для кожного регіону. Лініями позначений інтервал, на якому перебуває середнє з вірогідністю 95%.

5. **Лібералізм.** Однією із змінних, використаних нами в регресії, був лібералізм в економічній сфері.³⁶ Наші результати показують, що люди, які є більш ліберальними у економіці, менш схильні підтримувати популізм у економічній політиці. Такі результати можна пояснити тим, що в Україні більш поширений саме «лівий» популізм. Тому більшість популістських ідей, використаних нами для вимірювання популізму, були «лівими»: логічно, що люди, які мають ліберальні погляди, не будуть з ними погоджуватись.

6. ЯК БОРОТИСЯ ІЗ ВРАЗЛИВІСТЮ ДО ПОПУЛІЗМУ?

6.1. ЯК ЗМІНИТИ ДУМКУ ЛЮДЕЙ

Хоча переважна більшість українців і підтримують популістську політику, наше дослідження дає й приводи для оптимізму. Так, підтримка чи не підтримка певної політики може залежати від формулювання питань. У нашому дослідженні ми перевіряли, які формулювання зменшують підтримку популістських пропозицій. Ми перевіряли такі види аргументів: альтруїстичні порівняно з егоїстичними; аргументи, підкріплені авторитетним джерелом; використання емоційно забарвлених та неемоційних аргументів; патерналістські аргументи; апелювання до ризику.

Для цього, крім запитань про вплив певної політики на добробут, ми повторили у другій частині нашого дослідження питання про ті самі популістські та непопулістські політики для тих самих респондентів, однак змінили формулювання: не просто питали про потенційний вплив на добробут, а надавали респондентам можливість обрати між двома варіантами державної політики у певній сфері, один із яких був популістським, а другий – ні. Для того щоб перевірити, який вид аргументації працює краще, ми розділили вибірку навпіл випадковим чином, пропонуючи кожній половині різні аргументи. Для того щоб перевірити, який аргумент працює краще, ми порівнювали середній рівень підтримки між двома групами.

³⁶ Див. додаток 1, де наведено опис конструювання цієї змінної.

Виявилося, що в середньому у **першій частині** нашого дослідження **84%** вважали популістську політику позитивною для свого добробуту, тоді як у **другій частині** лише **54%** надали перевагу популістській політиці над непопулістською політикою. Отже, надання людям точнішої інформації про можливі альтернативи у державній політиці може бути ліками від популізму, але їх ефективність обмежена.

Егоїзм чи альтруїзм?

Яка риторика працює краще: коли політик каже, що пропозиція може покращити добробут конкретного виборця, чи коли апелює до турботи про інших? Ми перевірили це на прикладі пенсійної реформи. На початку опитування лише 24% українців вважали поступове збільшення стажу, необхідного для виходу на пенсію, позитивним для свого добробуту. У другій частині опитування ми розділили нашу вибірку випадковим чином на дві групи та надали можливість кожній групі обрати між двома опціями, одна із яких передбачала підвищення стажу, необхідного для виходу на пенсію, а друга – ні. Таблиця 1 демонструє приклад того, як ставилось питання.

Половині вибірки були надані егоїстичні аргументи на користь підвищення стажу, необхідного для виходу на пенсію: вони мали вибрати між «Краще працювати довше, але отримувати вищу пенсію» і «Краще вийти на пенсію раніше, навіть якщо пенсія буде низька». Для цієї частини респондентів ми бачимо суттєве зростання підтримки збільшення стажу, необхідного для виходу на пенсію: **53% підтримали пізніший вихід на пенсію.**

Для другої половини вибірки використовувались альтруїстичні аргументи на користь збільшення стажу для виходу на пенсію: вони мали вибрати між «Підвищення пенсійного віку, щоб платити більше старшим людям» та «Краще вийти на пенсію раніше, навіть якщо пенсія буде низька». У цьому випадку **44% підтримали підвищення пенсійного віку.**

Таблиця 1

I половина вибірки			
Краще працювати довше, але отримати вищу пенсію		Краще вийти на пенсію раніше, навіть якщо пенсія буде низька	
Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	Цілком погоджуюсь
II половина вибірки			
Підвищення пенсійного віку, щоб платити більше старшим людям		Краще вийти на пенсію раніше, навіть якщо пенсія буде низька	
Цілком погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	Цілком погоджуюсь

Такі результати вказують, що українці більш схильні підтримувати непопулярні пропозиції, коли їм кажуть, що такі пропозиції покращать їх особистий добробут, а не добробут бідніших верств населення. Отже, щоб переконати українців підтримувати непопулярні пропозиції, політики мають наголошувати на особистій вигоді, яку кожен українець отримає від цієї пропозиції, а не на користі для усєї держави та народу загалом.

Чи переконує авторитетна аргументація?

Щоб перевірити, чи впливають на чутливість до популізму раціональні аргументи від авторитетних джерел, ми запитали в українців, як вони ставляться до суттєвого збільшення мінімальної зарплати. На початку опитування 81% українців вважали, що зобов'язання роботодавців збільшити зарплату до 1000 доларів позитивно вплине на їхній добробут.

У другій частині опитування ми розділили нашу вибірку випадковим чином на дві групи та надали можливість кожній групі обрати між двома опціями, одна із яких передбачала суттєве збільшення мінімальної зарплати, а друга – ні.

Контрольній групі ми запропонували обрати між «Потрібно суттєво підвищити мінімальну зарплату, щоб подбати про людей, яким не вистачає на життя» та «Не потрібно збільшувати мінімальну зарплату» – не надаючи в цьому варіанті жодних аргументів проти підвищення мінімальної зарплати. У цьому випадку лише 8% респондентів були проти підвищення мінімальної зарплати.

Другій групі ми надали можливість обрати між «Потрібно суттєво підвищити мінімальну зарплату, щоб подбати про людей, яким не вистачає на життя» та «Не потрібно збільшувати мінімальну зарплату, бо, на думку економістів, це спричинить зростання цін та безробіття» – надаючи в цьому варіанті аргумент від авторитетного джерела проти зменшення мінімальної заробітної плати. У цьому випадку 25% були проти збільшення мінімальної заробітної плати.

Таким чином, аргументи, підкріплені авторитетним джерелом, можуть суттєво послабити підтримку популістської політики. Разом з тим, хоча опозиція до популізму суттєво зросла, все одно лише чверть респондентів виступили проти популізму у цьому випадку. Отже, хоча ефект від цієї аргументації є статистично значимим, він все ж залишається обмеженим.

Чи може зупинити популізм негативний попередній досвід?

Як зазначалось вище, регулювання цін – найбільш популярна популістська пропозиція. Відповідаючи на питання про те, як вплине державне регулювання цін на ліки та продукти на їхній добробут, 90% стверджують, що позитивно. Чи можливо зменшити підтримку цієї пропозиції? Якщо так, то які контраргументи діють краще: апелювання до досвіду Радянського Союзу з нагадуванням про дефіцит продуктів (більш емоційний аргумент) чи апелювання до ринкової конкуренції, яка може призвести до нижчих цін (менш емоційний аргумент)?

Для того щоб перевірити, чи можливо зменшити рівень підтримки популізму з цього питання та які аргументи більш дієві, ми знову розділили вибірку навпіл. Першій групі надали можливість обрати між «Потрібно встановити державне регулювання цін на ліки та продукти» та «Не потрібно регулювати ціни, це спричинить дефіцит ліків та продуктів, як у Радянському Союзі». Однак, навіть за такого аргументу 83% продовжують підтримувати регулювання цін на ліки та продукти.

Другій групі ми надали можливість обрати між «Потрібно встановити державне регулювання цін на ліки та продукти» та «Не потрібно регулювати ціни, конкуренція змусить бізнес знижувати ціни». Однак і у цьому випадку 82% продовжують підтримувати регулювання цін.

Наші результати засвідчили, що у контексті регулювання цін більш та менш емоційні аргументи діють **приблизно однаково**. Хоча в обох випадках цей відсоток дещо знизився порівняно з 90% підтримки, коли контраргументи не наводилися, проте й більш емоційні аргументи з апелюванням до досвіду Радянського Союзу, і менш емоційні з апелюванням до впливу конкуренції на ціни мали обмежений вплив на думку респондентів.

Чи працюють емоційно забарвлені аргументи?

Однією із важливих характеристик популістів є використання емоційно забарвленої риторики для просування своїх політик. Зазвичай, розповідаючи про користь від певної популістської політики, популісти не використовують статистику чи розрахунки, а апелюють до емоцій. Однак, чи працює це? Чи емоційно забарвлена риторика настільки набридла виборцям, що викликає протилежні емоції? Для того щоб перевірити це, ми спитали у респондентів, чи підтримують вони зниження тарифів на газ. Ця тема досить поширена в дискусіях на телевізорах та у передвиборчій рекламі політиків. Можливо, через це 87% респондентів сказали, що зниження ціни на газ в два рази позитивно вплине на їхній добробут.

У другій частині опитування ми пропонували респондентам обрати між двома опціями державної політики: «зниження ціни на газ в два рази» та «вища ціна на газ для багатших та дешевший газ для бідніших» (як, де-факто, і відбувається зараз). Розділивши респондентів випадковим чином на дві групи, ми надали першій групі вибір між «Дешевий газ для всіх державним коштом» та «Дешевий газ для бідних, багаті мають платити ринкову ціну». У цьому випадку 37% продовжують підтримувати зниження ціни на газ для всіх.

Другій половині респондентів ми надали можливість обрати між «Зупинити тарифний геноцид. Надати дешевий газ для всіх державним коштом» та «Дешевий газ для бідних, багаті мають платити ринкову ціну». У цьому випадку, хоча ми використали більш емоційну риторичку, рівень підтримки зниження тарифів на газ для всіх майже такий самий, як і для першої групи (38%).

Отже, підтримка зниження цін на газ між цими групами **суттєво не відрізняється**. Таким чином, емоційно забарвлена риторика не впливає суттєво на підтримку популістської політики. Разом з тим, тема тарифів уже давно емоційно обговорюється політиками. Тому ці результати можуть пояснюватися тим, що така риторика вже набридла виборцям і вони втратили чутливість до неї. Іншим можливим поясненням може бути, що, знову ж таки, часта згадуваність тарифів політиками та використання при цьому емоційно забарвлених аргументів могли сприяти формуванню сталої точки зору щодо тарифів у більшості респондентів ще задовго до нашого опитування.

Чи готові українці визнавати ризики?

Монетизація субсидій є корисною пропозицією та може збільшити енергоефективність. Але є ризики того, що люди можуть витратити ці гроші на поточні потреби замість сплачувати рахунки за комунальні послуги. Це призведе до зростання неплатежів.

59% респондентів вважають, що виплата пільг живими грошима покращить добробут їхніх родин. Так само, коли ми пропонуємо респондентам обрати між двома твердженнями, перше з яких наголошує на енергоефективності монетизації субсидій: «Якщо платити субсидії грошима – люди будуть економити газ, світло та воду і витратити залишок на власні потреби», а друге стверджує, що «Якщо видати субсидію грошима, люди витратять ці гроші на поточні потреби замість оплати за комуналку», 57% опитаних вважають, що монетизація субсидій стимулює до енергоефективності, і лише 36% думають, що ці гроші будуть витратитися на поточні потреби замість оплати комунальних послуг. Якщо вибір надається між варіантами «Якщо платити субсидії грошима – люди будуть економити газ, світло та воду, і витратити залишок на власні потреби» та «Потрібно зберегти пільги та субсидії у такому вигляді як вони є зараз», 54% вважають, що монетизація субсидій стимулюватиме енергоефективність, а 37% - підтримують збереження субсидій у існуючому вигляді.³⁷

На нашу думку, в даному випадку респонденти не хочуть асоціювати себе із несумлінною поведінкою. Чи буде реальна поведінка відповідати задекларованій – дізнаємось незабаром із даних статистики про комунальні платежі.

Патерналізм чи побоювання ризику?

Вже тривалий час експерти обговорюють запровадження в Україні накопичувальної пенсійної системи. Однак, воно гальмується через нерозвиненість в Україні фінансових інструментів, потрібних для довгострокових заощаджень, а також тим, що у разі переходу на накопичувальну пенсійну систему доведеться збільшити податкове навантаження на працюючих українців. Чи є низька підтримка українцями накопичувальної пенсійної системи раціональним розумінням усіх цих ризиків, чи вони просто підтримують домінуючу роль держави в економіці? На питання про те, як впровадження накопичувальної пенсійної системи вплине на їхній добробут, 60% українців відповідають, що позитивно.

³⁷ Варто зауважити, що польовий етап дослідження проводився у кінці лютого-початку березня 2019 року. Разом з тим, монетизація субсидій була введена у березні (протягом березня для пенсіонерів, з 12-го березня для усіх інших субсидіантів). Таким чином, збереження субсидій у такому вигляді, як вони є зараз означало негрошові субсидії.

Ми протестували дві альтернативи. Половина респондентів мала вибрати між «Перехід до накопичувальної пенсійної системи – кожен сам відповідальний та заощаджує на свою пенсію» та «Держава має вирішувати, скільки громадяни платять в пенсійний фонд, та розмір пенсій». У цьому випадку, на противагу впровадженню накопичувальної пенсійної системи, ми наголошували на ролі держави, таким чином використовуючи патерналістський аргумент. У висліді 45% українців були проти впровадження накопичувальної пенсійної системи.

Друга половина респондентів мала обрати між «Перехід до накопичувальної пенсійної системи – кожен сам відповідальний та заощаджує на свою пенсію» та «Залишити все, як є, зміни – це ризик, що стане гірше». У висліді лише 21% виступають проти впровадження накопичувальної пенсійної системи.

Наші результати показують, що аргументація, яка наголошує на більшій ролі держави, має більше шансів переконати українців не підтримувати накопичувальну пенсійну систему. Таким чином, хоча впровадження накопичувальної пенсійної системи дійсно несе ризики в українських умовах, українці не підтримують перехід до накопичувальної пенсійної системи не через розуміння таких ризиків, а радше підтримуючи домінування ролі держави в економіці.

6.2. ХТО САМЕ ЗМІНЮЄ СВОЮ ДУМКУ?

Як бачимо, підтримка популізму не є стійкою – коли ми презентуємо певні аргументи, набагато менше людей підтримують популістську політику. Кого ж саме можна переконати? Чи існує група людей, яка завжди змінює свою думку, отримавши додаткові аргументи, чи переконати можна будь-кого? Для того щоб це перевірити, ми обрали три популістські пропозиції, щодо яких люди найчастіше змінюють точку зору. Результати логістичного регресійного аналізу наведені у додатку 3 (таблиця 3).

На жаль, не для всіх популістських гасел можлива така радикальна зміна думки, як для цих трьох. Наприклад, 83% громадян підтримують державне регулювання цін незалежно від аргументації. Нижче ми розглянемо саме успішні приклади, коли більшість респондентів відмовились від підтримки популістських ідей після отримання додаткової інформації.

6.2.1. ГАРАНТОВАНЕ ДЕРЖАВОЮ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЧИ САМОСТІЙНИЙ ПОШУК РОБОТИ?

87% громадян вважає, що гарантоване державою працевлаштування позитивно вплине на добробут їхніх родин. Ця пропозиція нереалістична та, як доведено досвідом Радянського Союзу, може призвести до неефективного використання робочої сили й негативного впливу на економічне зростання.

Однак, коли ми пропонуємо альтернативи: (1) гарантоване державою працевлаштування і (2) кожен має сам відповідати за пошук робочого місця, тоді як роль держави – лише забезпечити умови для розвитку бізнесу, то лише 23% й далі вірять у необхідність гарантованого державою працевлаштування.

На нашу думку, наявність альтернатив у другому питанні додає контекст, стимулює людину замислитися та обрати більш реалістичну та ефективну альтернативу.

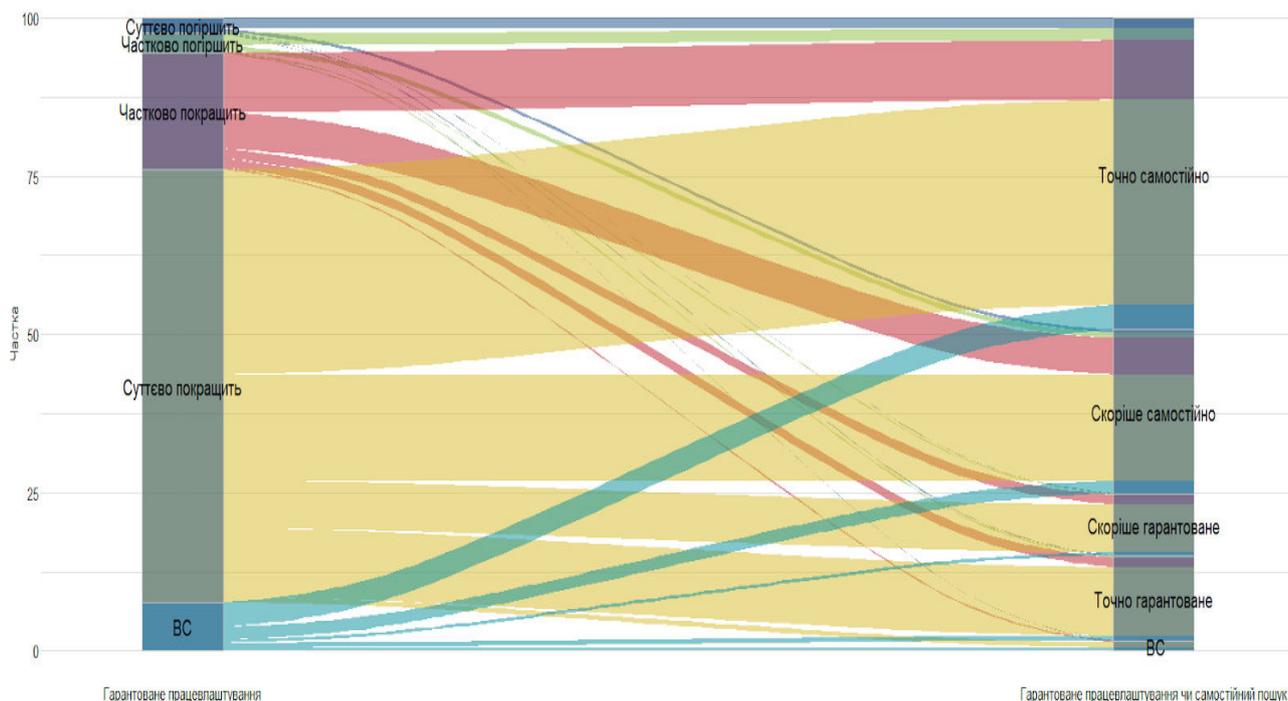
Рисунок 6 демонструє: більшість із тих, хто вважає, що гарантоване працевлаштування позитивно вплине на їхній добробут, у відповідь на питання, де їм був запропонований вибір між двома твердженнями, беруть на себе відповідальність за пошук роботи. Більше того, переважна частина тих, хто змінює свою думку, робить це кардинально – більшість людей змінюють свою думку з того, що гарантоване працевлаштування суттєво покращить добробут до «Точно підтримую самостійне працевлаштування».

Для аналізу уподобань ми виділили у вибірці три групи:

1. ті, хто були і залишились прихильниками гарантованого працевлаштування. Таких виявилось 21% (далі – принципіві прихильники);

- ті, хто були та залишились противниками гарантованого працевлаштування. Таких виявилось 5% (далі – принципові опоненти);
- ті, хто вважав, що гарантоване працевлаштування позитивно вплине на їхній добробут, але потім підтримав особисту відповідальність за пошук роботи. Таких виявилось 68%.

Рисунок 6. Як змінюється ставлення українців до гарантованого працевлаштування залежно від контексту

Примітка: ліва шкала відображає відповідь на питання «Гарантоване державою працевлаштування всім громадянам – як це вплине на добробут Вашої родини?». Права шкала відображає відповідь на питання «З яким з цих тверджень ви погоджуєтесь більше: 1. «Гарантоване державою працевлаштування всім громадянам» чи 2. «Кожен має відповідати сам за пошук робочого місця». Відповідь «ВС» означає «Важко сказати»

Ми зосередили наш аналіз на останній групі, оскільки нас насамперед цікавлять фактори, що впливають на зміну думки. Хто ж саме найбільш схильний змінювати свою точку зору з цього питання? Для того щоб це визначити, ми провели регресійний аналіз³⁸, за допомогою якого можна одночасно оцінити вплив декількох факторів на те, чи певна людина лишається прихильником або опонентом, чи змінює свою думку. Таким чином, якщо, наприклад, більш заможні люди зазвичай є і більш освіченими, а описова статистика показує, що як заможні, так і освічені люди менш схильні підтримувати популізм, регресійний аналіз допомагає розділити вплив різних факторів.

Респонденти, які вважали, що гарантоване працевлаштування позитивно вплине на добробут, але потім підтримали особисту відповідальність за пошук роботи, менш схильні бути жінками, більш схильні мати середній чи вищий рівень доходів, а також більш схильні бути толерантними до представників ЛГБТ-спільноти. Пошук роботи може бути складнішим для інших груп населення, тому вони можуть бути більш вразливими до безробіття. Розуміючи, що поточна державна політика у сфері зайнятості щодо них може не спрацювати, вони можуть бути більш схильними ризикувати та підтримувати популізм.

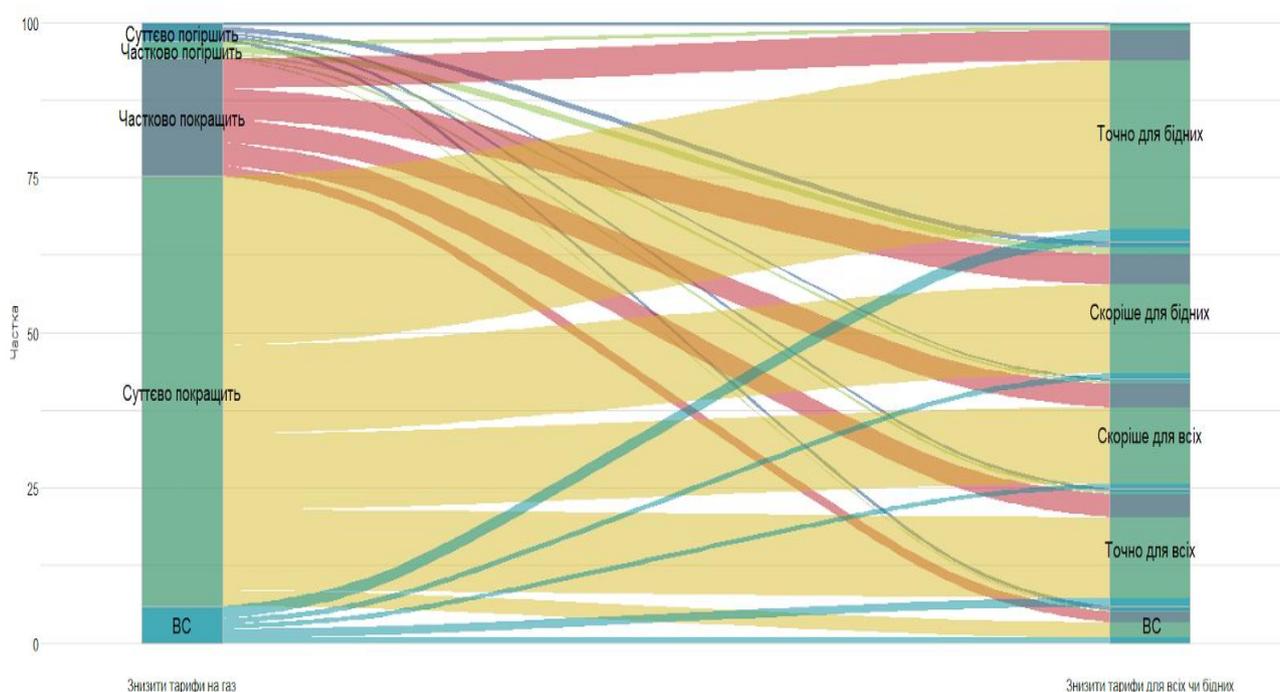
³⁸ Див. методологію регресійного аналізу у Додатку 1.

6.2.2. ЗНИЗИТИ ТАРИФИ НА ГАЗ – ДЛЯ ВСІХ ЧИ ЛИШЕ ДЛЯ БІДНИХ?

Зниження тарифів на газ – популярна передвиборча пропозиція, яка знаходить відгук серед виборців. 87% вважають це позитивним для свого добробуту. Однак, така пропозиція є популістською: зниження тарифів нижче від ринкової ціни є непосильним для державного бюджету та суперечить зобов'язанням України перед кредиторами. Таке зниження матиме тимчасовий позитивний вплив на бюджет домогосподарств, але набагато більший негативний ефект – у довгостроковій перспективі. Що більше, люди з низьким рівнем доходів уже отримують субсидії та фактично не платять ринкову ціну на газ.

Спочатку ми запитали у респондентів, як вплине на їхній добробут зниження ціни на газ удвічі. А потім ми поставили питання, що краще: щоб дешевий газ був лише для бідних, а багаті платили ринкову ціну, чи щоб низька ціна на газ була однаковою для всіх. Як бачимо, коли людям надається більш правдива інформація, лише 36% підтримують здешевлення газу для всіх.

Рисунок 7. Як змінюється ставлення українців до зниження тарифів на газ залежно від контексту

Примітка: ліва шкала відображає відповідь на питання «Зниження ціни на газ удвічі – як це вплине на добробут Вашої родини?». Права шкала відображає відповідь на питання «З яким із цих тверджень ви погоджуєтесь більше: 1. «Дешевий газ для всіх державним коштом» чи 2. «Дешевий газ для бідних». Відповідь «ВС» означає «Важко сказати»

Із рисунку 7 знову бачимо, що більшість людей змінюють свою думку на прямо протилежну: спочатку вважають, що зниження тарифів на газ в два рази суттєво покращить добробут їхніх родини, а потім погоджуються з наданням дешевого газу лише для бідних.

Ми знову розділили вибірку на тих, хто є принциповими прихильниками зниження тарифів на газ (підтримували зниження тарифів, відповідаючи як на перше, так і на друге питання: таких було 33%), принциповими опонентами (були проти зниження тарифів, відповідаючи як на перше, так і на друге запитання: їх було лише 3% від вибірки) та тих, хто вважали, що зниження ціни на газ позитивно вплине на їхній добробут, але не погоджувалися з тим, що газ має бути дешевий для всіх (47%). Після цього ми проаналізували соціо-демографічні характеристики людей, що змінюють свою думку.

Регресійний аналіз показує, що людина, яка змінює думку щодо тарифів, більш схильна бути чоловіком та більш старшого віку.

Регресійний аналіз

У цьому випадку люди, що схильні змінювати свою точку зору, почувши аргументи про підвищення пенсійного віку, – це частіше люди молодшого віку. Можливо, людей молодшого віку легше переконати у необхідності підвищення пенсійного віку, тому що їм найдовше чекати пенсії. Економічна теорія та емпіричні дослідження вказують, що люди схильні цінувати сьогодення більше, ніж майбутнє. Тому для людей молодшого віку більш ранній вихід на пенсію може бути менш важливим, тож вони більш гнучкі у своєму ставленні до підвищення пенсійного віку.

Те, що у кожному із трьох випадків портрет людини, яку вдається переконати, є різним, свідчить про те, що не існує певної групи людей, які стійкі до раціональних аргументів, – переконати можна будь-кого. Разом з тим, результати також вказують, що люди, більш вразливі до певної проблеми, водночас більш схильні підтримувати популізм та стійкі у цій своїй позиції.

7. РЕЗЮМЕ

Наші результати засвідчили високий рівень підтримки популістських політик в Україні: в середньому 84% підтримують популізм. Разом з тим, результати вказують на те, що знизити підтримку популізму можливо: для цього потрібно використовувати правильні аргументи та комунікацію. Для ефективного зниження підтримки популізму ми пропонуємо такі кроки:

- **Приділяти особливу увагу вразливим групам населення.** Як засвідчило наше дослідження, економічно вразливі верстви населення більш схильні підтримувати популістську політику. Це може бути пов'язано з тим, що найбільш економічно незахищені люди можуть не довіряти непопулістській політиці, бачачи, що вона не особливо покращила їх добробут. Наприклад, люди з менших населених пунктів мають гірші можливості в плані якості освіти, працевлаштування, а також мають нижчий рівень доходів та заощаджень. Жінки загалом також мають нижчий рівень доходів, ніж чоловіки, а також через стереотипи про роль жінок в суспільстві можуть мати менше можливостей, ніж чоловіки. Оскільки поточна політика працює гірше для цих груп, їм менше чого втрачати, ніж іншим групам населення, тож вони більш схильні ризикнути та підтримати популістську політику. З огляду на це, держава має приділяти особливу увагу таким групам, забезпечуючи для них рівні можливості та соціальну мобільність. Економічне зростання має бути інклюзивним – таким, щоб від нього вигравали усі верстви населення. Зокрема, держава має покращувати якість освіти в селах, стимулювати роботодавців до створення більшої кількості робочих місць у селах та найбільш вразливих регіонах та розглянути можливість створення спеціальних програм, спрямованих на покращення можливостей для цих груп. Така політика допоможе не лише цим громадянам, а й країні загалом: більша економічна захищеність цих груп зменшить підтримку шкідливого для країни популізму.
- **Усвідомлення альтернатив популізмові суттєво знижує його підтримку.** Наші результати вказують, що сама лише можливість обирати поміж двома політиками замість простого питання про вплив певної політики на добробут суттєво зменшує підтримку популізму в середньому з 84% до 54%. Таким чином, при комунікації щодо шкідливості популізму слід наголошувати, що існують альтернативні, більш реалістичні способи вирішення певної суспільної проблеми.
- **Аргументи мають бути підібрані для кожної окремої цільової аудиторії та наголошувати на шкоді від популізму для конкретної людини, а не країни загалом.** Наші результати свідчать, що аргументи про шкоду чи користь від певної політики для конкретної людини працюють краще, ніж ті, що наголошують на альтруїстичній мотивації або користі для країни загалом. Таким чином, при розробці комунікаційної стратегії для просування корисних пропозицій або для зменшення підтримки популістських пропозицій варто визначити різні цільові аудиторії та розробити різні меседжі для кожної такої аудиторії, які б наголошували на вигоді для цієї конкретної аудиторії.
- **На протидію популізму в окремих сферах потрібно виділяти більше ресурсів ніж у інших.** Ми бачимо, що інколи переконати людей не підтримувати певну популістську політику, як-от гарантоване державою працевлаштування, доволі просто: у нашому опитуванні переважна більшість людей змінювала свою думку. Разом з тим, в інших сферах точка зору переважної більшості українців

лишилася стійкою до раціональних аргументів. Наприклад, переважна більшість українців продовжували підтримувати державне регулювання цін, незалежно від аргументів. Таким чином, щоб зменшити підтримку популізму в усіх сферах, потрібно спершу дослідити та визначити список сфер, в яких боротися з популізмом складніше, та перерозподілити більше ресурсів на боротьбу з популізмом у цих сферах.

- **Емоційно забарвлена риторика не завжди працює, якщо вона використовується надто часто.** Зазвичай при просуванні певної ідеї політики використовують емоційно забарвлену риторичку замість раціональних аргументів. Однак, наше дослідження показує, що це не завжди працює: наприклад, у випадку зі зниженням тарифів на газ використання емоційно забарвленої фрази «тарифний геноцид» не збільшило підтримку зниження тарифів порівняно з нейтральною фразою. Фрази про «тарифний геноцид» активно використовувались у президентській кампанії. Можливо, після певної кількості повторів вони перестали викликати емоції. Тому в певних випадках використання раціональних фактів та аргументів може бути більш ефективним.
- **Розвивати критичне мислення.** Наше дослідження вказує на те, що люди з вищим рівнем критичного мислення в повсякденному житті є менш схильними підтримувати популізм і у сфері економіки. Це логічно: критичне мислення допомагає зрозуміти, що довгострокові наслідки популістської політики будуть негативними. Для зменшення підтримки популізму держава має приділити увагу розвитку критичного мислення з дитинства, наприклад, шляхом внесення змін до шкільної програми, в якій більше часу приділялося б аналізу та критичному мисленню замість запам'ятовування фактів, а також використання досвіду інших країн з проведення інформаційних кампаній.

ДОДАТОК 1. ДИЗАЙН ОПИТУВАННЯ

Опитування було проведене протягом лютого-березня 2019 року. Вибірка репрезентативна для дорослого населення (18+ років) України за віком, регіоном, статтю та розміром населеного пункту.

У Донецькій та Луганській областях опитування проводилося тільки на території, яка контролюється українською владою.

Всього було опитано 2000 респондентів, які проживають у всіх областях України (крім АР Крим) та м. Києві. Опитування проводилося методом CATI (Computer-assisted Telephone Interviewing – комп'ютеризована система телефонного опитування).

Варто зауважити, що CATI як методологія опитування має свої переваги та недоліки. З одного боку, використання цієї методології знижує рівень соціально бажаних відповідей, але з іншого – деякі формулювання можуть бути важко зрозумілими на слух. Ми намагалися мінімізувати негативні наслідки шляхом проведення додаткових тренінгів з інтерв'юерами та спрощення питань і альтернатив за результатами прослуховування аудіозаписів інтерв'ю.

ДОДАТОК 2. АНАЛІЗ ПІДТРИМКИ ПОПУЛІЗМУ

Таблиця 2. Результати регресійного аналізу щодо того, хто більше схильний підтримувати популізм

	Залежна змінна: індекс популізму					
	Модель 1		Модель 2		Модель 3	
Жіноча стать	0,425***	(0,062)	0,418***	(0,066)	0,462***	(0,068)
Вік	-0,027**	(0,012)	-0,035***	(0,012)	-0,037***	(0,013)
Вік у квадраті	0,0003***	(0,0001)	0,0004***	(0,0001)	0,0004***	(0,0001)
Розмір домогосподарства	0,044**	(0,021)	0,036	(0,023)	0,034	(0,023)
Низький дохід ⁴⁰	0,132	(0,091)	0,157	(0,101)	0,159	(0,103)
Середній дохід	-0,045	(0,106)	0,008	(0,115)	0,020	(0,117)
Високий дохід	-0,544***	(0,133)	-0,423***	(0,144)	-0,381***	(0,147)
Професійна освіта ⁴¹	0,002	(0,090)	0,034	(0,098)	0,031	(0,099)
Вища освіта	-0,313***	(0,091)	-0,272***	(0,100)	-0,271***	(0,102)
Безробітний (-а)	0,014	(0,091)	0,052	(0,097)	0,027	(0,099)
Невелике місто ⁴²	-0,183**	(0,081)	-0,175**	(0,086)	-0,196**	(0,088)
Середнє місто	-0,230***	(0,084)	-0,229**	(0,091)	-0,248***	(0,093)
Велике місто	-0,462***	(0,087)	-0,437***	(0,094)	-0,449***	(0,096)
Не мають довгострокових планів			0,142**	(0,065)	0,138**	(0,066)
Довіра			0,176***	(0,065)	0,188***	(0,066)
Індекс лібералізму			-0,223***	(0,041)	-0,211***	(0,042)
Дискримінація ЛГБТ					0,130*	(0,070)
Дискримінація за расою					-0,025	(0,120)
Дискримінація за релігією					-0,102	(0,107)
Негативне ставлення до щеплень					0,124*	(0,070)
Віра у ворожок та екстрасенсів					0,196***	(0,067)
Константа	7,738***	(0,288)	8,013***	(0,312)	7,842***	(0,320)
Спостереження	1350		1207		1173	
Adjusted R2	0,140		0,170		0,182	

Примітка: таблиця наводить результати регресії методом найменших квадратів, кількість зірочок відображає різний рівень статистичної значущості *p<0,1; **p<0,05; ***p<0,01.

Детальне пояснення змінних наведено в Додатку 4

Для перевірки надійності результатів ми також додатково зробили впорядковану логістичну регресію. Ця модель показала результати, схожі з результатами метода найменших квадратів, тому ми їх тут не вказуємо.

⁴⁰ Під доходом ми маємо на увазі сукупний дохід родини. Базовою категорією є дуже низький дохід. Категорії визначались наступним чином: дуже низький дохід – до 3000 грн, низький дохід – 3000-10000 грн, середній – 10000- 20000 грн, високий – понад 20 000 грн.

⁴¹ Базовою категорією є загальна середня освіта або нижче.

⁴² Базовою категорією є село. Невелике місто чи смт – 50 тис. мешканців, середнє місто – від 50 тис. до 500 тис. мешканців, велике місто – понад 500 тис. мешканців.

ДОДАТОК 3. АНАЛІЗ ЗМІНИ ДУМКИ

Таблиця 3. Результати регресійного аналізу щодо того, хто найбільше схильний змінювати думку щодо популізму

	Залежна змінна:					
	(1) Зміна пенсія	Зміна думки:	(2) Зміна думки: тариф	Зміна думки:	(3) Зміна думки: зайнятість	Зміна думки:
Жіноча стать	0,006	(0,121)	-0,335***	(0,114)	-0,352***	(0,129)
Вік	0,008**	(0,004)	0,023***	(0,004)	0,005	(0,004)
Низький дохід ⁴³	-0,256	(0,181)	0,020	(0,167)	0,223	(0,172)
Середній дохід	-0,181	(0,205)	0,009	(0,190)	0,406**	(0,205)
Високий дохід	-0,263	(0,256)	-0,195	(0,242)	0,884***	(0,304)
Професійна освіта ⁴⁴	-0,164	(0,172)	0,023	(0,164)	0,423**	(0,173)
Вища освіта	-0,010	(0,179)	0,091	(0,166)	0,307*	(0,177)
Безробітний(-а)	0,066	(0,179)	-0,194	(0,169)	0,001	(0,188)
Невелике місто ⁴⁵	0,043	(0,156)	0,039	(0,149)	-0,340**	(0,158)
Середнє місто	0,234	(0,160)	-0,067	(0,150)	-0,185	(0,167)
Велике місто	0,259	(0,172)	-0,222	(0,160)	0,230	(0,191)
Дискримінація ЛГБТ	-0,044	(0,119)	-0,082	(0,112)	-0,453***	(0,127)
Середнє прийняття ризику	0,223	(0,136)	0,143	(0,126)	0,262*	(0,141)
Високе прийняття ризику	0,223	(0,136)	0,143	(0,126)	-0,262*	(0,141)
Віра у ворожок та екстрасенсів	-0,157	(0,118)	0,123	(0,110)	-0,004	(0,123)
Константа	-0,209	(0,328)	-0,483	(0,312)	0,793**	(0,334)
Спостереження	1235		1506		1558	
Log likelihood	-847,433		-978,423		-832,923	
Akaike Inf. Crit.	1726,865		1988,846		1697,847	

Примітка: таблиця наводить результати регресії методом найменших квадратів, кількість зірочок відображає різний рівень статистичної значущості *p<0,1; **p<0,05; ***p<0,01.

Детальне пояснення змінних наведено в Додатку 4

Методологія регресійного аналізу наведена у підрозділі 6.2. Був проведений логістичний регресійний аналіз, де залежною змінною було: чи змінив респондент свою точку зору та перестав підтримувати популістську політику за наявності вибору між двома пропозиціями?

⁴³ Під доходом ми маємо на увазі сукупний дохід родини. Базовою категорією є дуже низький дохід. Категорії визначались наступним чином: дуже низький дохід – до 3000 грн, низький дохід – 3000-10000 грн, середній – 10000- 20000 грн, високий – понад 20 000 грн.

⁴⁴ Базовою категорією є загальна середня освіта або нижче.

⁴⁵ Базовою категорією є село.

ДОДАТОК 4. ВИКОРИСТАННІ ЗМІННІ

Таблиця 4. Перелік змінних, використаних у регресіях

Змінна	Визначення
Залежні змінні	
Індекс популізму	Кількість популістських політик, які, на думку респондента, позитивно вплинуть на його добробут, див. розділ 3
Зміна думки: пенсія	1 - якщо респондент підтримував зниження пенсійного віку для виходу на пенсію та змінив думку під впливом аргументів, 0 - якщо підтримував та не змінив думку
Зміна думки: тариф	1 - якщо респондент підтримував зниження тарифів та змінив думку під впливом аргументів, 0 - якщо підтримував та не змінив думку
Зміна думки: зайнятість	1 - якщо респондент підтримував гарантоване державою працевлаштування та змінив думку під впливом аргументів, 0 - якщо підтримував та не змінив думку
Соціо-демографічні змінні	
Стать	жінка = 1, чоловік = 0
Вік	Вік у роках
Вік у квадраті	Вік у роках в квадраті
Розмір домогосподарства	Кількість людей, що проживають у домогосподарстві, від 1 до 12, (12 означає 12 та більше)
Дуже низький дохід	Сукупний дохід родини до 3000 грн
Низький дохід	Сукупний дохід родини 3000- 10000 грн
Середній дохід	Сукупний дохід родини 10000 - 20000 грн
Високий дохід	Сукупний дохід родини більше 20000 грн
Середня освіта	Повна або неповна загальна середня освіта
Професійна освіта	Середня спеціальна освіта
Вища освіта	Неповна або повна вища освіта
Безробітний (-а)	1 - якщо респондент зараз є безробітним, 0 - якщо ні
Село	село
Невелике місто	від селищ міського типу до міст з населенням до 50000 мешканців
Середнє місто	міста з населенням від 50000 до 500000 мешканців
Велике місто	міста з населенням понад 500000 мешканців
Ставлення, цінності, уподобання	
Не мають довгострокових планів	Згідні з твердженням "Зазвичай, я не роблю довгострокових планів", шкала від 1 до 4, перекодовано в 1 = так, 0 = ні
Довіра	Згідні з твердженням "Більшості людей можна довіряти", шкала від 1 до 4, перекодовано в 1 = так, 0 = ні
Індекс лібералізму	Кількість питань, в яких респондент обирає ліберальну опцію щодо (1) конкуренції, (2) приватизації, (3) податків
Дискримінація ЛГБТ	У відповідь на питання "З представниками яких з цих груп Ви б не хотіли жити по сусідству?" обрали геїв
Дискримінація за расою	У відповідь на питання "З представниками яких з цих груп Ви б не хотіли жити по сусідству?" обрали темношкірих людей
Дискримінація за релігією	У відповідь на питання "З представниками яких з цих груп Ви б не хотіли жити по сусідству?" обрали людей, чия віра не співпадає з їхньою
Негативне ставлення до щеплень	Згода з твердженням "Від вакцинації / щеплень більше шкоди, ніж користі", шкала від 1 до 4, перекодовано в 1 = так, 0 = ні
Віра у ворожок та екстрасенсів	Згода з твердженням "Існують люди з надзвичайними можливостями, наприклад, екстрасенси та ворожки", шкала від 1 до 4, перекодовано в 1 = так, 0 = ні
Низьке прийняття ризику	У відповідь на питання про ставлення до фінансових ризиків вибрано "Не бажаю брати на себе фінансовий ризик"
Середнє прийняття ризику	У відповідь на питання про ставлення до фінансових ризиків вибрано "готовий (а) до помірних (більш ніж помірних) ризиків, щоб отримати помірний дохід (дохід вище середнього)"
Високе прийняття ризику	У відповідь на питання про ставлення до фінансових ризиків вибрано "готовий (а) до значних ризиків, щоб отримати суттєвий дохід"